

навколо постаті В.Свідзінського, це підтверджують. Пригадали й “ряд” Василя Стуса: Гете, Рільке, Свідзінський. Кілька разів дослідниками світової літератури й компаративістиками була озвучена також інша, з мого погляду, надзвичайно виразна й переконлива, тріада: Рільке, Свідзінський, Мандельштам. І стає цілком очевидним, що той час, коли з-поміж вершин національної літератури, здатних репрезентувати її у світі, називали традиційно тільки три прізвища, вже минув. Це відкриває надзвичайно цікаві перспективи для фахівців зі світової літератури (зокрема й русистів) — активно включати творчість українських письменників у свої дослідження. Поки що це роблять, і дуже успішно, тільки компаративісти: свого часу занедбана компаративістика в нас тільки відроджується, щоправда, активно і швидкими темпами. Сподіваємось, що все це призведе до оновленого погляду на рух світової літератури в цілому.

Після виходу рецензованої монографії відбулася ще одна подія: побачив світ біобібліографічний покажчик “Володимир Свідзінський (1885—1941)” за науковою редакцією Е.Соловей (укладач Н.Полянська). Покажчик обіймає всі публікації творів поета, його перекладів і всю літературу про нього. Я

впевнено пишу це слово — “усі”, хоча воно часто буває ризикованим. Але не в нашому випадку: до покажчика заведено не лише першодруки, статті, рецензії, а й згадки про Свідзінського у статтях і спогадах, присвячених іншим авторам. У передмові, що зветься “Життя, смерть і безсмертя поета”, Е.Соловей слушно зауважує, що зацікавлена людина може читати цей покажчик як самодостатній текст. Саме так я його й читала, поновлюючи крок за кроком історію життя, творчості, загибелі поета — і подальшу історію, котра в монографії зветься “Історія відсутності й повернення”. Думаю, небагато наших письменників увічнені подібним покажчиком, такою повною бібліографією: останнім часом мені не щастило читати щось схоже.

І нарешті відбулася ще одна подія, хвилююча для нашого письменства, науковців і взагалі інтелігенції: авторку монографії “Невпізнаний гість” нагороджено премією імені Василя Стуса. Справедлива нагорода за таку самовіддану, глибоку і кваліфіковану працю. Слушно, що тут поєдналися два прізвища: Володимир Свідзінський і Василь Стус. Ми пережили знову і знову повернення їх обох.

Наталія Мазепа

ПЕРЕКЛАД З ПОГЛЯДУ ТЕОРЕТИКА

Мар’яна Лановик. Теорія відносності художнього перекладу: Літературознавчі проєкції. — Тернопіль: Ред.-видавн. відділ ТНПУ, 2006. — 470 с.

Зростання інтересу до трансляторики в сучасній Україні виглядає цілком закономірним у контексті тих процесів, які переживає суспільство. Від межі 1980-90-х років, коли було нарешті подолано цензурні заборони та обмеження й остаточно зруйновано “залізну завісу”, культура дістала шанс на повноцінне засвоєння вивченого у світі інтелектуального продукту. Хвиля нових перекладів, що з’явилися в цей період, не тільки істотно збагатили художню літературу, а й радикально змінила ландшафт гуманітарних наук. Більше того, переклади сприяли переорієнтації нашої гуманістики, тривалий час ізольованої від західної думки, надолужуванню втраченого нею в умовах неволі та стагнації історичного часу. Цей процес успішно триває й нині, засвідчуючи подолання стану кризи, в якій українська наука опинилася після розпаду комуністичної системи.

Однак дається взнаки, що живемо в “епоху перекладів”¹, як означають наш час французькі та російські вчені. Умови глобалізації все більше призвичаюють до активного обігу культурної інформації, до того ж, крім традиційної форми книжок, здобувають популярність мережеві бібліотеки та домени. Втрачається чітка межа між оригінальною та перекладною творчістю, розмиваються критерії критичних оцінок. Сприйняття тлумачень, їх ролі та значення для розвитку українського інтелектуального життя далеко не однозначне. Поява численних нових текстів, що істотно різняться від традиційної вітчизняної лектури, викликала деяку розгубленість серед читацького загалу.

¹ Див.: *Ханаєва А.* Герцоги республіки в епоху переводов: Гуманитарные науки и революция понятий. — М., 2005. — С. 8.

Натомість не справдилися прогнози найсміливіших оптимістів, що через поширення перекладів відновиться гармонія в інтелектуальній ситуації України. “Епоха перекладів” утверджує свідомість плюралістичності та багатозначності текстів, серед яких живемо та з якими щодня в той чи той спосіб кореспондуємо.

Рецензована монографія М.Б.Лановик, як видається, належить саме до таких піонерських праць, що служать інтеграції українських гуманістичних знань у світову наукову парадигму. Цілоком актуальними та вагомими постають провідні теоретичні постулати, заявлені цим оригінальним та вартісним дослідженням. Вони дозволяють авторці зробити посутній внесок у розробку теоретичних аспектів перекладу та, ширше окреслюючи, інтерпретації художнього твору, позаяк переклад, як слушно доводиться у праці, виступає досконалою формою інтерпретаційної практики.

Предмет дослідження визначено глибоко та науково коректно. Авторка рецензованої роботи розглядає художній переклад у контексті сучасних наукових парадигм, що має на меті виявити різні, часом діаметрально протилежні підходи до транслятики, що ґрунтуються на відповідних теоретичних постулатах. Вона свідомо того, що предмет дослідження належить трактувати широко та багатозначно. “На сьогодні не виникає жодних сумнівів, — пише М.Лановик у вступі, — що переклад — від найвужчого значення цього слова (з однієї національної мови на іншу) до найширшого (з культури на культуру, з епохи на епоху, з однієї мистецької чи знакової системи на іншу) — є проблемою світоглядною і такою, що охоплює усі сфери людського буття” (7). Зрозуміло, що власне трансляторична проблематика аналізується як органічна складова інтерпретаційних стратегій тексту, котрі авторка відстежує протягом двох століть — від романтизму до постмодерністських тенденцій нашого часу.

Осмилюючи проблему художнього перекладу, М.Лановик сприймає її всебічно, багатоаспектно. Це дозволяє з однаковою науковою відстороненістю аналізувати різні парадигми літературознавчого знання — від позитивізму та психоаналізу до постструктуралізму, наратології й культурної антропології. Дослідницька оптика дозволяє оцінити переваги і слабкі місця кожної з теоретичних доктрин, хоча це не виключає й особистих смаків та уподобань авторки. Важливо, що в роботі реалізується плюралістичний підхід, коли йдеться про

апорії літературного перекладу. “Процес перекладання, — слушно зауважує дослідниця, — це не поодинокі партія, а радше “сеанс одночасної гри”, під час якого інтерпретатору доводиться грати одночасно на різних полях — мови, культури, літературної традиції, жанру, стилю тощо. При цьому на кожному з полів він потрапляє у різні умови і досягає різного успіху, а подекуди і програє зовсім, коли чужа культура, традиція, авторський стиль виявляються незмірно сильнішими” (385).

Отже, інтелектуальний горизонт монографічної праці заклопоноє досить широко. Перекладознавчі аспекти дослідниця розглядає в річищі тих або тих теоретичних парадигм, що дозволяє відстежити преференції цих доктрин: по-перше, щодо самого статусу перекладів, які можуть оцінюватися або з неохотою, як необхідність, або з відвертою адорацією як важливий чинник культуротворення. По-друге, даються ознаки засадничі постулати, що схиляють перекладача або до максимально точного та адекватного відтворення оригіналу в тлумаченні, або ж, навпаки, до “трансплантації” чужого тексту, його адаптації до власної мови, культури, ментальності. Авторка зауважує змінність критеріального наповнення поняття перекладу в різних парадигмах та концепціях, що складає цікаву й захопливу інтелектуальну фабулу рецензованого дослідження.

Досі в українському літературознавстві ніхто не ставив проблему перекладу в такі широкі й поважні контексти. Очевидно, що й давніші транслятологічні праці М.Рильського, Г.Кочура, В.Коптілова, С.Ковганюка тощо, і сучасні (Л.Коломієць, О.Тетеріної тощо) поступаються перед дослідженням М.Лановик у цьому аспекті. Дослідниця зуміла виявити роль і місце перекладу в системі культури, слушно наголошуючи на органічності запозичених текстів, що співдіють з оригінальною творчістю та формують обличчя національної культури в кожен період її розвитку. Основні ідеї цієї праці добре обґрунтовані й уповні сучасні, вони логічно доводяться на багатому інтелектуальному матеріалі, яким служить розвиток теоретичної думки ХІХ–ХХ століть в оптиці основних, найбільш репрезентативних доктрин.

Слід віддати належне авторці, яка, незважаючи на мериторичні труднощі, виконала вельми трудомістке й евристичне дослідження. Відстеження провідних теоретичних постулатів ХІХ–ХХ століть вимагало ознайомлення з сотнями наукових

джерел, серед яких чимало іншомовних. Рецензований текст свідчить, що така робота виконана з високою мірою відповідальності, позаяк авторка критично трактує не лише українські, а й англійські джерела. Порушені нею наукові проблеми перекладу в системі гуманітарних знань мають стратегічний характер. Основні тези та висновки монографії М.Лановик розширюють та збагачують українську літературну теорію. Вони, безсумнівно, стануть відправним пунктом наступних наукових студій у галузі транслатології та суміжних проблем.

Зрозуміло, широка порушеної проблематики мотивує широкий спектр питань, що *volens-nolens* відійшли на другий план або й поза межі цієї студії. Нам дуже імponує щирість позиції авторки, котра у висновках відверто зізнається у труднощах, з якими мусила зіткнутися в ході виконання роботи; це, принаймні, добра підказка (чи застереження) для наступних дослідників, що зосередять свої сили на теоретично-літературознавчих рефлексіях. Зокрема, М.Лановик зізнається в “певній “мозаїчності” викладу матеріалу” (432), яку вважає неунікненою в окресленому контексті, з чим можна безоглядно погодитись.

Спробуймо означити деякі позиції, в осмисленні яких робота М.Лановик видалася найпереконливішою.

1. Доводиться жалкувати, читаючи працю М.Лановик, що в ній досить рідко трапляються приклади з *української теоретичної думки*. У підрозділі 1.2.2 йдеться, щоправда, про психолінгвістичну теорію О.Потебні. Але надалі з поля уваги випадають теоретичні рефлексії Л.Білецького, Д.Чижевського, І.Каучуровського, коли називати лише найбільш достойних у цій низці. Між тим ідеї згаданих учених були б доречним матеріалом для студії та сприяли б верифікації окремих тез. Це лише побажання, бо теоретична конструкція рецензованої праці сперта на західні парадигми й не конче мусила передбачати адаптацію українського досвіду.

Більш актуальним стає вище висловлене зауваження, коли йдеться про дискусію перекладознавців та задекларованих ними підходів до тлумачення літературного тексту. Тут оцінка відповідних праць І.Франка, М.Зерова, М.Рильського, Г.Кочура була б тим більше не зайвою. Адже українські теоретики аналізували, властиво, те ж, що й західні, хоча мислили дещо іншими категоріями. Хоч би там як, істотна в контексті нашої культури полеміка 1960-х років між прихильниками адекватного (неокласичного, точного)

перекладу (апологетами такої доктрини були М.Рильський та Г.Кочур) та адаптаційного, “одомашненого” (таку позицію блискуче втілює М.Лукаш) збагатила б поле авторських спостережень над змінністю перекладацьких стратегій нашого часу. До речі, відгуки цієї полеміки звучать в Україні досі, увиразнюючи невирішеність принципового питання адекватності. У сучасній практиці актуальними видаються завдання перекладу як *метафрази* (скажімо, переклади Валерія Шевчука зі староукраїнської Величка або Сковороди, переклад Івана Драча “Історії Русів” та ін.).

Серед сучасних українських учених, розробників транслатологічної проблематики М.Лановик називає О.Тетеріну, Л.Коломієць, М.Прокопович, покликаючись на їхні опубліковані праці, що побачили світ протягом останніх років у Києві, Чернівцях, Львові. Варто б згадати й нещодавно видану монографію А.Савенця “Поетія у перекладі: “Українська” Шимборська” (Люблін – Житомир, 2006. – 366 с.). Адже цей автор також порушує важливі теоретичні аспекти транслаторики, присвячуючи їм мало не третину обсягу свого дослідження.

2. Апорія *універсальної* теорії перекладу. Про необхідність саме такої теорії йдеться у вступі. Чи можлива нині концептуальна та універсальна теорія транслаторики? Чи не варто відмовитися від подібних декларацій з огляду на реалії, що досить категорично суперечать нашим добрим інтенціям? Можна зрозуміти прагнення авторки до осягнення системності та гармонії (власну працю вона також оцінює як “системне дослідження”!), воно цілком природне, а постулювання такої засади установлює високий інтелектуальний горизонт виконуваної праці. Однак чи такого стибу риторика не приховує анахроністичних виявів колишнього культивованого та апологетизованого системно-комплексного методу, за допомогою якого радянське літературознавство намагалось знейтралізувати впливи західних естетичних теорій?

Насправді М.Лановик у багатьох місцях роботи (зокрема там, де аналізується сучасний стан гуманістики) переконує, що зведення різних теорій перекладу, вироблених у межах різних наукових шкіл, до однієї універсальної формули навряд чи можливе (див., напр., с. 424). Це радше ідея *утопічна*, позаяк вона не відповідає провідним тенденціям сучасної епохи. Йдеться, либонь, не тільки про те, що не вдасться зредувати широкої шкали перекладацьких пошуків до одного спільного знаменника, а й про те, що змінюється, розширюється, невпинно модифікується

саме знаряддя тлумачення, тобто поетична мова (символічна мова, мова метафор, як її ще називають). Неймовірний розвиток мов веде, з одного боку, до поступового розширення виражальних засобів та смислів, а з другого — загрожує вичерпанням та кризою. З приводу останнього німецький філософ Г.Блюменберг (про нього як засновника *метафорології* йдеться наприкінці роботи, див. підрозділ 3.3.3) висловлює занепокоєність, що прагнення до багатозначності веде до “межового зіткнення”, тобто пункту, в якому семантична вартість художньої мови підводить, бо вже досягнуто вершину естетичних можливостей мови². Мислитель, однак, згущує фарби. Бо, власне кажучи, кожна епоха стикалася з подібною проблемою функціонального розширення мови, але завжди — з більшим чи меншим успіхом — її вдавалося подолати; мабуть, феномен самої мови передбачає невичерпні можливості, які можна, за певних умов, розвинути. У цьому контексті дуже важлива роль належить, між іншим, художнім перекладам, що забезпечують поступовість та неухильність мовно-культурного розвитку. Припустити наявність якоїсь універсальної формули перекладу означало б відмовитись від пошуків та експериментів, тобто поставити під сумнів: 1) перспективу розвитку; 2) плюралістичний його характер.

3. Зворотним боком широко окресленої теми виступає ефект розмитості власне предмета дослідження (таке враження подекуди складається в читача рецензованої праці). Трансляторика, систематично залучена в контекст провідних інтелектуальних теорій ХХ століття, іноді відходить на другий план під тиском базових ідей тих таки теорій, що не завжди мають безпосередній стосунок до проблематики тлумачень. Хотілося б, щоб у таких випадках авторка не залишала читача з потребою домислювати окремі аргументи та зіставлення, навіть при позірній простоті цього завдання, як це маємо, наприклад, у

параграфах 1.4.1, 3.1.4 чи 3.1.5, де лише принагідно йдеться про переклад, натомість більшість міркувань присвячено інтерпретації тексту в широкому розумінні.

4. Дискусійною виглядає теза про відкриття значення перекладної літератури в добу романтизму (підрозділ 1.1). Справді, реалізація трансляторики як наукової парадигми стала можливою завдяки романтикам. Проте підстави культу класичних текстів, які належить перекладати та адаптувати в актуальній культурі, слід шукати у просвітництві і класицизмі. Це визнають не лише в німецькій та французькій традиції. Зокрема, українська література межі культурних епох багато завдячує перекладам (у широкому розумінні цього поняття) — від текстів Г.Сковороди, які можна вважати успішним проектом адаптації античної культури на вітчизняному ґрунті, до знаменитої “Енеїди” І.Котляревського. Чи це не доказ на користь того, що запізно починати “творення світу” власне з романтиків? До речі, відома концепція історичних епох Юргена Габермаса постулює початок модерного часу від просвітництва, провідні ідеї якого були з більшим або меншим успіхом утілювані в життя протягом наступних культурних епох.

Монографія Мар’яни Лановик виглядає цілком переконливо у своїй міцно й бездоганно збудованій структурі. Кожна з частин, а також розділи й підрозділи, чітко вписуються в цілісну композицію на засадах логічної послідовності та підпорядкованості. Локальні ідеї та положення — на своєму місці й виконують важливу функцію, укладаючись у ланцюжки взаємопов’язань та зіставлень. У цілому роботу характеризує інтелектуальна насиченість, щільність тексту, добре продумана логіка та доказовість висловлюваних думок, багатство й коректність наукових посилань. Авторка послідовно дотримується дисципліни наукового стилю, досконало оперує професійними поняттями й категоріями сучасної гуманітаристики. Дослідження добре відредаговане та вчитане, майже не містить помилок чи описок, що підтверджує високу філологічну культуру. Гадаємо, ця цікава й неординарна праця засвідчує поступ у теоретичній рефлексії сучасного українського літературознавства.

² Див.: *Blumenberg H. Rzeczywistości, w których żyjemy. Rozprawy In jedno przemówienie / Przeł. z niem. W.Lipnik. — Warszawa, 1997. — S. 139-140.*